

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 130.2:159.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-204-211

Манойло Наталія Григорівна,

доктор філософських наук,

доцент кафедри права соціально-гуманітарного факультету
Українського державного університету імені М. Драгоманова
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

notarmanoylo@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6369-7437

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті на основі принципу матеріальної єдності світу, згідно якого свідомість є його внутрішнім станом, розкривається зміст поняття «інтелект». При цьому авторка виходить із того, що адекватно й об'єктивно розкриває мова як не лише голос Буття, але і як арсенал пізнавального мислення, засобами якого лексичний склад мови набуває понятійно вираженого статусу в його світоглядно-методологічному вимірі.

У статті досліджується сутність поняття «інтелект» у контексті філософського, лексичного та соціокультурного дискурсу, починаючи від його латинських витоків і до сучасних визначень у філософських і наукових словниках. Аналізуються погляди Е. Морена, який підкреслює, що мова передуює людині та формує суспільство як носія культури і знань, а також ідеї М. Гайдеггера щодо співвідношення мови, мислення та пізнання. Показано, що інтелект не зводиться до суми знань, а формується як здатність людини до абстрактного мислення, усвідомлення та узагальнення досвіду, розуміння закономірностей буття та суспільного розвитку. Розглянуто значення терміну «інтелект» у латинських словниках, його історичні модифікації та семантичні нюанси, що дозволяють усвідомити інтегральну природу людського мислення та пізнавальних здібностей. Окремо висвітлюється роль природного та штучного аспектів інтелекту, його прояв у тварин і людей, а також значення творчого мімесису у розвитку суспільства. Підкреслено, що ефективне формування інтелекту передбачає методологічне засвоєння знань, критичне осмислення традицій, історичного досвіду та культурних практик, що сприяє розвитку особистісної автономії, розумно-вольової активності та здатності до соціокультурної інновації. Наводяться приклади історичного розвитку інтелекту у філософії Д. Бруно, Геракліта та в античній традиції, показано його роль у формуванні універсального логосу та культурного капіталу людства. Робота має прикладний аспект для педагогіки, філософії та соціальних наук, оскільки показує методологічну важливість інтегрального підходу до навчання, розвитку мислення та підвищення інтелектуального рівня суспільства в умовах сучасних соціокультурних викликів.

Ключові слова: мова, мислення, поняття, інтелект, свідомість, метод, пізнання.

Manoilo N. THE CONTENT OF THE CONCEPT OF "INTELLIGENCE": SOCIAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article, based on the principle of the material unity of the world, according to which consciousness is its internal state, reveals the content of the concept of "intelligence." The author assumes that language adequately and objectively reflects reality not only as the voice of Being but also as a tool of cognitive thinking, through which the lexical composition of language acquires a conceptually expressed status in its worldview-methodological dimension.

The study examines the essence of the concept of "intelligence" in the context of philosophical, lexical, and socio-cultural discourse, from its Latin origins to modern definitions in philosophical and scientific dictionaries. The article analyzes the views of E. Morin, who emphasizes that language precedes humans and shapes society as a carrier of culture and knowledge, as well as the ideas of M. Heidegger on the relationship between language, thought, and cognition. It is shown that intelligence is not reduced to a sum of knowledge but develops as the human ability for abstract thinking, awareness, and generalization of experience, understanding the patterns of Being and social development.

The significance of the term "intelligence" in Latin dictionaries, its historical modifications, and semantic nuances are examined, allowing an understanding of the integral nature of human thought and cognitive abilities. The article highlights the role of both natural and artificial aspects of intelligence, its manifestation in animals and humans, and the importance of creative mimesis in societal development. It is emphasized that effective formation of intelligence requires methodological assimilation of knowledge, critical reflection on traditions, historical experience, and cultural practices, fostering personal autonomy, rational-volitional activity, and the ability for socio-cultural innovation. Examples of the historical development of intelligence in the philosophy of Giordano Bruno, Heraclitus, and the ancient tradition are provided, demonstrating its role in forming a universal Logos and the cultural capital of humanity. The study has practical implications for pedagogy, philosophy, and social sciences, showing the methodological importance of an integral approach to learning, thinking development, and enhancing the intellectual level of society in the context of contemporary socio-cultural challenges.

Keywords: language, thinking, concept, intelligence, consciousness, method, cognition.

Постановка проблеми. Специфічною та вкрай важливою ознакою абстрактно-теоретичного способу організації пізнавально спрямованого мислення є чітка визначеність понять, оскільки саме вони

виконують дослідницьку функцію в процесі пізнання. Між тим досить часто вчені у своїх публікаціях опускають цю необхідну умову, покладаючись на те, що їх визначення відоме освіченій аудиторії. І це призводить до того, що існують десятки, а то й сотні визначень понять, від чіткої визначеності яких напруга залежить також і їх використання в практичній суспільній площині. З одного боку, визначити їх зміст однозначно складно, адже жодними директивами, навіть якщо вони визначені найбільш авторитетними мислителями, не можна примусити всіх інших науковців стати їх апологетами; з іншого, надмірний плюралізм в їх визначення з об'єктивною необхідністю породжує хаос не лише в свідомості людей, але й у суспільній практиці. В першу чергу, це стосується понять, світоглядний та методологічний, як і аксіологічний потенціал яких безпосередньо формує суспільне життя людей. Особливо ж тих, які складають зміст політико-правових, морально-правових, релігійно-культурних відносин між людьми. Являючись всього лише, як відзначав М. Вебер, «ідеальними типами», вони досить часто породжують негативні наслідки, оскільки не робляться поправки на те, як вони сприймаються звичайними людьми. Так, якщо право, згідно вчення Арістотеля, є мірилом справедливості, а міра в кожній людині своя, а не загальна, то досить легко, як показує нинішня ситуація в світі, правова демократія трансформується в авторитарні диктатури.

Подібну ситуацію можна спостерігати в останнє десятиліття також і з використанням поняття «інтелект». Йдеться насамперед про широке застосування складного поняття «штучний інтелект». Хоча ніби є аксіомою судження про те, що інтелект властивий насамперед людині, її свідомості. Адже пристрої, які ніби є носіями інтелекту, суть продовження людських духовно-пізнавальних можливостей.

Зважаючи на це, **метою статті** є спроба розкрити зміст поняття «інтелект» в його герменевтично-семантичній інтерпретації, що дозволяє використати всі його значення, зафіксовані в фундаментальному словнику латинської мови. Адже, як відзначав М. Гайдеггер, саме греко-латинська мова максимально наближає об'єкти позначення до тих значень, які вони мають, до тих функцій, які вони об'єктивно покликані здійснювати [13]. Крім того, у своїх міркуваннях ми спираємось на положення сучасної філософської антропології, насамперед на висновки праці Е. Морена «Втрачена парадигма. Природа людини» [6], а також на фундаментальну інтелектуальну працю А. Тойнбі «Дослідження історії» [10;11]. Тобто, для досягнення мети нами використана найперше зазначена **методологічна основа**.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «інтелект» є міждисциплінарною категорією, яка тривалий час перебуває у фокусі наукових досліджень філософії, психології, соціології, когнітивних наук та культурології. У межах соціально-філософського дискурсу інтелект осмислюється не лише як індивідуальна когнітивна здатність, а передусім як соціально зумовлений феномен, що формується, реалізується та функціонує в системі суспільних відносин, культурних практик і комунікативних процесів.

Класична філософська традиція представлена працями Платона, Арістотеля, Р. Декарта, І. Канта, в яких інтелект (nous, intellectus, розум) розглядався як вища пізнавальна здатність людини, пов'язана з мисленням, раціональністю та здатністю до істини. У новочасній філософії інтелект осмислювався переважно в межах епістемології та філософії свідомості, що заклало підґрунтя для подальших соціальних інтерпретацій цього поняття.

У XX столітті соціально-філософське осмислення інтелекту зазнало суттєвого розширення. Представники феноменології та філософської антропології (Е. Гуссерль, М. Шелер, А. Гелен) наголошували на зв'язку інтелекту з життєвим світом, культурою та ціннісними структурами суспільства. У працях М. Вебера та К. Маннгейма інтелект розглядається крізь призму соціальної раціональності та інтелектуальної діяльності як чинника соціальної динаміки.

Важливий внесок у соціально-філософський дискурс зробили представники критичної теорії та неомарксизму (М. Горькаймер, Т. Адорно, Ю. Габермас), які аналізували інтелект у контексті комунікативної раціональності, ідеології та влади. Інтелект у цьому вимірі постає не нейтральною здатністю, а соціально опосередкованим ресурсом, що може слугувати як емансипації, так і домінуванню.

Сучасні дослідження дедалі частіше зосереджуються на соціальних формах інтелекту – колективному, соціальному, емоційному та штучному інтелекті. У працях П. Бурдьє, М. Кастельса, Е. Гідденса інтелект аналізується як складова соціального капіталу, чинник мережових взаємодій та елемент символічної влади. Окремий напрям становлять дослідження інтелекту в умовах цифровізації та інформаційного суспільства, де інтелект постає як ресурс соціального розвитку та нерівності.

Водночас у вітчизняному соціально-філософському дискурсі проблема інтелекту досліджується фрагментарно, переважно в межах філософії свідомості, соціальної антропології або філософії освіти. Недостатньо розробленими залишаються питання соціальної детермінації інтелекту, його ролі у трансформації соціальних структур та взаємозв'язку інтелекту з владними, економічними й культурними процесами.

Таким чином, попри значний обсяг наукових напрацювань, відсутній цілісний соціально-філософський підхід до осмислення інтелекту як багатовимірного соціального феномена. Це зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на концептуалізацію інтелекту в контексті сучасних суспільних трансформацій та соціокультурних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, Е. Морен зазначає, що «унікальна не людина, а саме мова» [6, с.70]. Тому «не позбавлене сенсу судження, що не людина створила мову, а мова створила

людину; проте, стверджуючи це, слід додати, що мова створена гомінідами. З цього часу мова вже не служить лише знаряддям комунікації і, у більш широкому розумінні, складної організації суспільства. Вона також перетворюється в культурний капітал, в носія сукупності знань суспільства і його навичок. З цього часу починається формування мови культури всередині системи суспільства» [6, с.71]. Останнє в якості палео-суспільства також формується раніше, ніж сформувалось людство в його сучасному розумінні. Таким чином, «суспільство, складність якого вже передбачає наявність культури, з необхідністю виникає раніше *sapiens'a*» [6, с.60]. Відносно ж людини як *sapiens'a*, то вона стає суб'єктом культури та її носієм з того часу, коли не просто має навички говоріння, а тоді, коли усвідомлює мову, сам процес мовлення як місце зберігання знань та арсенал мислення.

Наведені думки дають підстави перейти до здійснення того виду праці, який, аналізуючи лексичний склад системи мовлення, дозволяє відкрити в ній властивий їй розум в тих значеннях, які, будучи відкриті, роблять людину розумно-вольовою істотою. Принаймні в самому процесі такого розкриття.

Звернемося до фундаментального словника латинської мови, в якому даються ті значення, які мало слово «*інтелект*» при зародженні суспільства, що, завдячуючи філософії як матері наук, сприяли його всебічному розвитку:

1. «*intellectio, onis*» - розуміння, витлумачення смислу;
2. «*intellectivus*» - інтелектуальний, уможлиблює, теоретичний;
3. «*intellectualitas*» пізнавальна здібність...;
4. «*ilintellectus*»: 1) сприймання, сприйняття...; 2) розуміння, усвідомлення...; уява...; пізнання...; 3) поняття, розсуд...; 4) смисл, значення...; 5) художній смак...;
5. «*intellegens, - entis*»: 1) обізнаний, розуміючий, знаючий...; 2) розважливий, розсудливий...; 3) знавець, спеціаліст...;
6. «*intellegenter*»: розсудливо, розважливо, з розумінням справи...;
7. «*intelligentia*»: 1) розуміння, розсуд, пізнавальна сила, здатність сприйняття...; знання...; мистецтво тлумачення сну...; бути вище розуміння іншими...; бути зрозумілим комусь...; здоровий глузд; 2) поняття, уява, ідея...; 3) сприйняття, чуттєве пізнання...; 4) уміння, мистецтво...;
8. «*intelligibilis*»: 1) чуттєво сприйманий, доступний сприйняттю...; 2) доступний розумінню, зрозумілий, пізнаваний, мислимий...; 3) уможлиблює, уможлиблює...;
9. «*intel-lego, lexi., lectum*»: 1) сприймати, відчувати, підмічати, помічати...; 2) пізнавати, узнавати...; мати на думці, припускати...; розуміти...; 3) мислити...; 4) знати суть, розбиратись...» [4, с.540-541].

Сучасний словник іншомовних слів наводить стислий зміст цього слова. «**ІНТЕЛЕКТ**» (від лат. *Intellectus* – розуміння, розум, пізнання) – здатність до мислення, особливо до його вищих *теоретичних* рівнів» [8, с.232].

Визначення інтелекту у вітчизняних філософських словниках також досить лаконічні. Так, проф. В. Петрушенко у навчальному енциклопедичному словнику «Філософія: терміни і поняття» наводить такий зміст: «**ІНТЕЛЕКТ**» – дослівно – через мету; інтегральна характеристика людської свідомості, інколи – її синонім; «**І.** проявляє себе як здатність людини діяти доцільно на основі збереження власної цілісності та активності. ...В той же час доволі часто поняття **І.** використовують для позначення вищої, кращої складової людської психіки (наприклад, коефіцієнт **І.**)» [7, с.164]. Проф. Н. Хамітов характеризує інтелект в якості «розумового потенціалу людини, що використовується для адаптації до оточуючого середовища. ...Інтелект можна розуміти як здатність обробляти інформацію, на відміну від ерудиції, що означає всього лише наявність інформації в пам'яті. ... Інтелект можна пов'язати насамперед із понятійним мисленням» [15, с.96-97].

Звичайно, що можна навести й інші визначення. В даному разі звернемо увагу на те, що зазначені визначення, наводячи суттєві ознаки інтелекту, не достатньо, на наш погляд, виконують методологічну функцію для пізнавальної діяльності людини. Ту, яка належить їм в тому вигляді, як це визначив Г. Гегель: «Метод є...*душа і субстанція*, і щось досягнуте в понятті і пізнане у своїй істині лише тоді, коли воно повністю підлегле методу. ...Метод є саме це знання, для якого поняття дане не тільки як предмет, але і як його власне, суб'єктивне діяння, як *знаряддя* і засіб пізнавальної діяльності, відмінне від неї, але як її власна суттєвість» [2, с.291].

Справді, чи можуть цілком об'єктивні визначення понять спрямовувати пізнавально-пошукову діяльність людини в напрямку формування власного інтелекту, якщо вони суто описові. Адже людині важливо також знати, що в методологічному плані означає *цілісність*, *доцільність*, врешті *мета* саме на пізнавальному, а не буденному рівні. В другому випадку також потрібно чітко знати, що таке *розум*, *розуміння*, в чому суть *обробки інформації*, попри те, що вони, як вірно зазначається, не визначені як поняття, як терміни, або ж слова. Адже йдеться про *словники*. Натомість у визначенні Гегеля чітко визначено, що йдеться про метод як «суб'єктивне діяння», здійснюване на основі поняття як «знаряддя і засіб» пізнавальної діяльності й, отже, самої людини. Звичайно, що самі науковці це розуміють, але ж йдеться про навчальні видання для тих, хто тільки-но отримує вищу освіту.

На протигагу цьому наведені в латинському словнику значення різних модифікацій слів *інтелект* дозволяють усвідомити саму суть і розуму, і мислення, і свідомості. Адже та кількість значень, які воно мало при своєму виникненні, дозволяє це усвідомити на тій підставі, що фактично

відображає складність і повноту, цілісність не лише загально-суспільного людського виміру, але й індивідуального у взаємодії з іншими людьми. Можливо це тому, що в латинській мові, яка адекватно перейняла змісти слів грецької мови, засобами якої створена сама філософія, досить близькими фонетично й семантично є слово і закон «*lexis, eos*» (грец.) слово» [4, с.589]. «*Lex, legis*»: 1) закон, юридична норма...; 2) правило, принцип, ...; 3) порядок...; 4) визначення, рішення...; 5) договір, угода...; 6) право, управління, влада...7) віросповідання» [4, с.588-589].

На цю обставину звернув увагу М. Гайдеггер, відзначаючи, що «в грецькій мові висловлюване певним чудовим способом одночасно є те, що воно називає. Коли ми чуємо грецьке слово по-грецьки, ми слідуємо... безпосередньо ним висловленому. Те, що вони викладає, лежить перед нами. Завдячуючи по-грецьки почутому слову ми знаходимося безпосередньо біля самої перед нами явленої речі, а не біля одного лише значення слова» [13, с.116]. Він виходив із того, що філософія як витвір грецької мови, була адекватно сприйнята римлянами в її вирішенні проблеми єдності людини і Буття. Що, власне кажучи, і знайшло своє підтвердження в тому, що образно-асоціативне мислення не розділяло їх, звідси й вихідний принцип філософії про єдність людини як мікрокосму із макрокосмом, чітко проявлену в міфологічному світогляді з його антропоморфізацією природи й оприродненням людини. Проте: «Хоча ми завжди і всюди перебуваємо у відповідності з Буттям сущого, поклик Буття ми відчуваємо рідко. Відповідність з Буттям сущого залишається нашим постійним місцеперебуванням. Однак спеціальною і проводжуваною нами установкою поведінки вона стає зрідка (вряди-годи)» [13, с.120]. Зрідка лише незначною кількістю людей, а вряди-годи й пересічною людиною.

Ці міркування видатного мислителя цілком можна й потрібно брати до уваги, розглядаючи проблему співвідношення природного й штучного в людському інтелекті, в поведінці людини. Ще більшою мірою їх розрив відбувається у випадку перекладу змісту з однієї мови на іншу. Але завжди варто пам'ятати, що загальні поняття свій зміст розкривають через ті значення, які розкриває мова та які зафіксовані у словниках. Адже мова не просто творить людину, вона також є, з одного боку, голосом Буття сущого; з іншого, його логосом, його інтелектом у всіх тих значеннях, які містяться в них. Визначаючи слово в статусі поняття, філософія виходить з того, що всі вони – значення – в знятому вигляді зберігаються в пам'яті. Ось чому мова як носій і водночас засіб перенесення смислів сущого існує не лише у звуковій, але й польових формах. Так, світло, запах, кольори, звуки дозволяють не лише людині, але і всім об'єктам Буття, сприймати все його розмаїття й різноманіття, що необхідно для їх власного існування через взаємодію з ними.

Таким чином, інтелект, як і будь-які слова, в тому числі також в статусі понять, які синтезує суто філософське його визначення через рід і видові відмінності, можна визначити в якості інтегрального духовного потенціалу людини тільки через них. Тому наведені визначення авторитетними вітчизняними професорами нами не відкидаються, як це може здатись. Ми намагались показати всю складність визначень понять, категорій, термінів, які характеризують духовну сферу життєдіяльності людини. Фізичні об'єкти визначаються через просторово-часові ознаки, а духовне, інтелектуальне, розумне, будучи їх внутрішньою сутністю, суть щось втаємничене, приховане, невідоме до того часу, доки про ці внутрішні інтенції не спробує повідомити окрема людина. Й не просто повідомити засобами усного мовлення, але й писемним способом. В такому разі до них можуть долучитись всі бажаючі, якщо в них виникає така потреба. Одного лише заклику філософії до людини стати на шлях самопізнання недостатньо. Для цього слід підняти своє мислення на рівень абстрагування від безпосереднього сприйняття об'єктів в їх зовнішніх образах, ейдосах і перейти до відкриття загальної ідеї, ідей, які суть їх – об'єктів та їх зовнішніх форм – творці.

Сказане нами про особливості образно-асоціативного мислення не означає відсутності у його носіїв інтелекту, внутрішнього душевного життя й переживання. Воно виникає вже на рівні володіння представниками тваринного світу нервової системи й психіки. Якщо *сприймання* – це безпосередня реакція організму на вплив окремих властивостей зовнішнього середовища на основі наявності *нервових клітин*, що є важливими або шкідливими для нього, то *сприйняття* – це вже одночасна реакція як на зовнішні чинники, так і на внутрішні процеси самого організму, в якому сформована *нервова система*. Інакше й бути не може, адже людина еволюціонує знизу, а не від вершинних духовно-пізнавальних досягнень знань. Адже: «Інтелект» тварин – не що інше, як система умовних і безумовних рефлексів, усе те, що становить першу сигнальну систему» [16].

Л. Фейербах як засновник гуманістичної матеріалістичної антропології, критикуючи з певних позицій філософський ідеалізм Г. Гегеля, стверджував: «Реальність чуттєвого одиничного буття є істина, закарбована нашою *кров'ю*. В області чуттєвості діє закон: око за око, зуб за зуб. Але до справи: все це слова. *Покажи мені, що ти там говориш. ...І тут чуттєва свідомість вбачає спростування мови, а не спростування чуттєвої достовірності*» [12, с.79]. Це не означає, що Г. Гегель ігнорував природно-біологічну сутність людини у своїх філософсько-антропологічних працях. Але в пізнанні вже існуючої людини в умовах соціокультурного цивілізаційного розвитку суспільства він, звичайно, виходив з того, що для отримання знань слід підняти своє мислення на понятійно-методологічний рівень функціонування. Адже за тисячоліття існування філософії, як і інших галузей знань, вже цілком об'єктивно існують знання, як і виробилась логіка пізнання з її власними законами. Абсолютна ідея для нього це світ до його створення. Звичайно ж, що це світ знань, який об'єктивно існує незалежно від того, знає про це окрема людина чи ні. Проблема лише в тому, що діяти згідно її змісту, навіть усвідомивши його інтелектуальну потужність,

рівнозначно тому, що для цього слід змінювати вже усталені динамічні стереотипи, сформовані буденним рівнем інтелекту, основою якого є здоровий глузд.

Людині вроджена допитливість. Але, ставлячи запитання, вона бажає отримати адекватну відповідь, яка б задовольняла не лише її внутрішній поклик, але й подібним же чином відгукувалась в інших. Допитливість – це ніби підштовхування самої природи до пізнавальної діяльності, до пошуку істини в її об'єктивності. М. Гайдеггер вважав, що для цього в процесі пізнання мислення «має йти таким шляхом і в такому напрямку, щоб те, про що говорить філософія, відносилось до нас самих, зачіпало нас, причому саме в нашій сутності» [13, с.113]. Нашою, себто людською, сутністю, є мова, засобами якої досягається, як він стверджує, діалог допитливої людини з філософією загалом, видатними мислителями зокрема. Але істина є щось потаємне, втаємничене, сховане за звучанням мови чи символами писемної мови. Для цього людині потрібно вийти за межі власної природності у вигляді тілесності, абстрагуватись від неї. Має відбутись входження у сферу трансцендентного, сферу метафізики, якою є філософія як спосіб теоретичного осмислення суцього в Бутті. «Філософія ...є приведення в рух метафізики, в якій філософія приходить до себе самої і до своїх настійливих завдань» [14, с.44]. Головне завдання – знаходження істини з метою зробити її відомою, оскільки в такому разі, якщо не людство в цілому, то окремі його представники будуть здатні адекватно відповідати на поклик «мелодії» Буття суцього. Цього вже достатньо, аби, як стверджував А. Тойнбі у своїй фундаментальній праці «Дослідження історії» [10; 11], людство мало за приклад свого розвитку творчий, а не консервативний мімізис.

Мімізис, тобто *наслідування* в існуючих формах буття суспільства *слідів* інтелекту в його втілених у традиціях, звичаях, обрядах, культах і т. ін. сутнісно визначальних *природних* проявах, діє об'єктивно, проте консервативно. Адже консервуються певні усталені форми буття: будучи незмінними впродовж віків і тисячоліть, вони тотожні дії законів. Але є також варіант *наслідування* тим змінам, особливо при спостереженні природних стихій і катаклізмів, які природа долає, демонструючи свою «творчість», залишаючи її *сліди* в пам'яті людей, що сприяє формуванню мімізису і в його *творчій* сутності, яка, на тлі щойно зазначених ознак природного наслідування, цілком може визначатись як формування *штучного інтелекту*. Тому спробуємо обґрунтувати такий напрямок своїх міркувань.

Відразу ж відзначимо, що наведені вище ознаки інтелекту якоюсь мірою є його *синонімами* в інтегральному значенні (див. визначення проф. В. Петрушенка). Справді, їх основна спрямованість полягає в тому, щоб спосіб життя певної етнічної групи людей залишався незмінним впродовж віків і тисячоліть. Оскільки вони формувались за умов збиральницького способу життя, цей період часто називають доісторичним, навіть зоологічним. Звідси логічно, що через них діяв закон у його природному визначенні. Не випадково, що порушення їх вимог каралось остракізмом. Для збереження цілісності групи, общини, племені навіть могли вбити немічних людей похилого віку, підтримання життя яких загрожувало їй (цілісності). Тим паче, що це був період щирої *природної* віри у вічне життя, в безсмертя душі, дух якої завжди можна було викликати певними магічними обрядово-культовими діями. Так формувалось звичаєве право як диктат закону, як його консервація, а не як його примат перед ним.

На користь такого розуміння позиція Г. Гегеля щодо змісту й сутності традиції. Він наголошував на суттєвій відмінності змін від впливу «явно суто зовнішнього, історичного взаємозв'язку від спадковості традиції, яка приховується в глибині, де уява сама по собі не відає про себе як про традицію, про свою давність – про традицію, *єдине* джерело якої розпізнається тільки завдяки порівнянню, по знакам і плодам поряд з окремими й темними історичними вказівками й натяками, і це (третє) від цілковито внутрішнього взаємозв'язку *єдиного* розуму й розумного світоспоглядання» [3, с.400]. Тобто, він чітко фіксує різницю між спадковістю на основі глибинної суті традиції на основі уяви, зміст якої довільний в тому сенсі, що йде від самої природи в якості її закону, від його «давнини», і спадковості на основі «*єдиного* розуму й розумного світоспоглядання». У першому випадку споглядаються плоди чогось випадкового й темного як витвори уяви з її символами, натяками; в другому споглядається розум як основа світобудови, відкрита впорядкованим пізнанням мисленням.

Отже, можемо стверджувати, що йдеться про *інтелект* в його природно-традиційному вигляді, основою якого є *уява* й здатність тлумачити її зміст, в тому числі у вигляді *мистецтва тлумачення сну*. Звідси консервативний мімізис, нав'язуваний магами як його виключними носіями. На противагу цьому *інтелект* на основі розуму як продукту пізнавальної творчості, який пов'язує суперечливі прояви подій як в людській уяві та уявленнях, так і подій в самій природі й суспільному бутті, може бути сформований будь-якою людиною, яка стане на шлях пізнання на основі філософії в процесі її історичного становлення. Як і себе самої, наповненої інтелектом історії, а не лише сьогодення. Звідси й можливість розвитку суспільства на основі творчого мімізису.

Оскільки це поняття, запропоновані А. Тойнбі, наведемо його бачення того, яким чином *можливість* формування прискореного розвитку суспільства може стати його *дійсністю*. Для цього він запропонував розглядати процес формування інтелекту в поняттях *відхід-і-повернення*. Суть у тому, що для ефективного розвитку суспільства ним мають управляти люди з філософським рівнем мислення, яке може сформуватись лише на шляху засвоєння субстанціональних засад Буття в цілому, включно з розумінням мотиваційних спонукань людини. Для цього потрібно відійти від суто природного способу життя до такого, який дозволяє суттєво підняти рівень його ефективності.

Дослідник історії суспільств відзначає: «У примітивних суспільствах, .. він (мімезис – Н.М.) спрямований на старшу генерацію і на мертвих предків, які стоять, невидимі, проте відчутні, за спиною в живих старійшин, зміцнюючи їхній престиж. У суспільстві, де мімезис спрямований у минуле, панує звичай, і воно зберігає статичність. Натомість у суспільствах-цивілізаціях мімезис спрямований на творчі особистості, які ведуть за собою послідовників, тобто на людей, які ведуть за собою у майбутнє». При цьому він наголошує на тому, що суспільне життя властиве вже вищим ссавцям. Тобто, є підстави для такої його організації, за якої необхідно мати провідників, які б опирались у своїх діях не на міфи та властиву їм магію, а на людей, яким відома логіка іншого, ніж суто природного, спрямування розвитку. Цьому сприяють досить складні умови життя в умовах постійної боротьби з природним середовищем в напрямку не одного лише пристосування до нього, але й до його зміни. Останні можливі на основі пізнання його законів і, враховуючи їх, творення нової гармонійної реальності.

Оскільки пізнання – це вже ознака і прояв інтелекту, вчений стверджує: «Суспільство – це «поле діяльності», але *джерело* будь-яких видів діяльності слід шукати в індивідах, що його утворюють» [10, с.215]. Більше того, він називає їх *надлюдьми*, адже для переходу на рівень абстрактно-теоретичного понятійно спрямованого способу мислення потрібно докладати неабиякі зусилля. Такі люди не належать масі, проте у них є здатність похитнути стан спокою в якості звичної норми. Їх до цього зобов'язує, серед всього іншого, й культура самої природи, позаяк її закони – суть прояв загального, єдиного, спільного для всіх родо-видових об'єктів. Так появляється завдання, мета, ціль: організувати новий соціум, подібний до того, який вони мають в собі як інтелект, що постійно є динамічним, здатним вивести з летаргійного сну суспільство і спрямувати його в річище соціокультурного цивілізаційного стану. «Розвиток відбувається в тих випадках, коли індивід, або творча меншина, або все суспільство відгукується на виклик, і не просто відгукується, а й породжує своїм відгуком інший виклик, який вимагає нового відгуку» [10, с.242].

Нині настав той період в існуванні людства, коли воно стоїть перед чи не найнебезпечнішим *викликом* як з точки зору самого факту свого виживання, так і перед таким *відгуком*, який би зупинив неконтрольовані ним процеси, до яких призвела практика використання наукових досягнень йому на шкоду.

Постає питання: «Яким чином можна спрямувати зазначені досягнення на користь людині й людству в цілому?».

Оскільки філософія апелює до людського інтелекту в його виключно розумній формі мислення, в наступних статтях ми якраз і спробуємо провести аналіз того, як саме вона розуміє суть самого розуму як світо- й людино-творчого *початку*. Тобто, здійснюючи *відхід* у минуле філософської думки, кожна окрема людина водночас *започатковує повернення* в сучасне життя вже не як суб'єкт стихійно-афективного реагування на щоденні події, а як суб'єкт, мотивація поведінки якого підпорядкована об'єктивній логіці і Буття загалом, і, що важливо, логіці суспільного буття, виробленою його історією. Це дозволить їй відкрити в ній як носії сукупного *інтелекту і природне, і штучне*.

Для того, щоб зрушити «пересічне людство» зі *звичного* для нього стану спокою, «потрібне подвійне зусилля: зусилля з боку людей – творців новаторської ідеї – і зусилля з боку всіх інших, готових сприйняти цю ідею і пристосуватися до неї. Суспільство можна назвати цивілізацією лише в тому разі, якщо такі прояви ініціативи і акти послуху зливаються воедино» [10, с.219]. Другої підстави якраз і не вистачає всім суспільствам, оскільки в кожному з них є люди з силою волі, наповненої силою цілеспрямованого інтелектуальними надбаннями розуму.

З особливою силою ці надбання проявились в епоху Відродження, коли – разом із активним долученням студентів університетів до латиномовної літератури – відбувалось започаткування викладання й видання античної літературно-філософської спадщини рідними мовами. Як наслідок, суттєво прискорився соціокультурний, економічний, політико-правовий, мистецький і ліберально-релігійний інтелектуальний розвиток, який породив видатних людей. Д. Бруно все універсальне розмаїття Буття підвів під поняття «Єдине, початок і причина, Звідки буття, життя і рух», що є: «Для почуття, розуму, уму – картина» [1, с.156] і яке відзначене у ведичній давньоіндійській літературі в космологічному гімні [5] фактично в аналогічному змістовному вигляді. І він же розкрив функціональне призначення для почуттів і розуму, зазначивши: «Хто бажає пізнати найбільші таїни природи, нехай розглядає і спостерігає мінімуми й максимуми протиріч і протилежностей. Глибока магія полягає в умінні вивести протилежність, попередньо знайшовши точку об'єднання. ...Істина полягає в чуттєвому образі, як у дзеркалі, в розумі – засобом аргументів і розсудів, в інтелекті – засобом принципів і умовиводів/заключень, в духові – у власній і живій формі» [1, с.166].

Отже, інтелект не є звичною сумою знань, отриманих людиною в першу чергу завдяки якісній вродженій пам'яті, яка здатна зберігати їх, не обов'язково будучи при цьому надбанням власних пізнавальних зусиль. Інтелект формується в тому разі, коли наявна у конкретної людини сума знань органічно переходить на вищий рівень суб'єктності, який проявляється в умінні виводити з них основоположні принципи й умовиводи. Фактично ж розвинути в собі здатність до виведення всієї універсальної множинності об'єктів сприйняття із Єдиного як «початку і причини» всього сущого. В такому разі людина, не маючи можливості охопити неохоплюване, стає співтворцем Універсуму в якості суб'єкта, що володіє методом інтелектуальної інтуїції, яку Р. Декарт вважав найвищим проявом інтелектуального

розвитку людини й найбільш продуктивною методологією пізнання. Вона стає богорівною, хоча для людей, особливо ж для церковників, вона суть втілення найбільшого гріха. Звідси й проблеми гармонійного облаштування суспільного буття, позаяк в ньому не відбувається творчий мімесис. Навпаки, люди, які у своїй індивідуальній свідомості завдяки розумно-вольовим пізнавальним зусиллям дарують людству об'єктивні закони Буття, в тому числі й суспільного, не є тими, хто суттєво впливає на формування його свідомості.

Висновки. 1. Можна стверджувати, що основний зміст інтелекту зі всією очевидністю міститься у тих умовиводах зі всієї історії цивілізованого етапу розвитку людської історії, які сформульовані насамперед видатними мислителями. Про що повідомив нащадкам вже Геракліт своїм лаконічним умовиводом, згідно якого «багатознайство розуму не навчає». До такого висновку його підштовхнуло сприйняття природних законів як світотворчого інтелекту, позначеного як Логос, з якого все і в якому все. На жаль, надмірне бажання пояснити це «широкій публіці» лише віддаляє її від інтелектуалізації власної самосвідомості знанням певних цікавинок в змісті духовних надбань людства, а не розумінням інтелекту як Єдиного Всезагального розуму (Д. Бруно) в тому ж значенні, як і у Геракліта.

2. Оскільки сучасне людство стоїть на порозі якщо не самознищення, то, принаймні, започаткування третьої світової війни, систему освіти в першу чергу потрібно підпорядковувати, по-перше, ознайомленню студентства з фундаментальними відкриттями щодо законів світо- й людинотворчості; по-друге, формувати в суспільстві повагу й шанування до тих мислителів, філософів, вчених, чиїм відкриттям воно зобов'язане у своєму гуманістичному розвитку; по-третє, потрібно суттєво зменшувати вплив на індивідуальну свідомість людини політико-партійних ідеологічних програм, які не сприяють знаходженню нею «точок об'єднання». Звичайно, держава в особах її слуг не буде діяти проти себе самої, Тим більш актуальною є проблема суттєвого підвищення інтелектуального рівня людей, які мають право на вибір і право на обрання. Можливо, що такий відбір в інтересах всього людства можна закласти в програми пристроїв штучного інтелекту, адже вони, очевидно, максимально позбавлені суб'єктивності й суб'єктивізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bruno, Giordano. Della causa, principio et uno. German translation by Lasson. Leipzig: 1902. 350 p.
2. Hegel, G. W. F. Science of Logic. Translated by George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 956 p.
3. Hegel, G. W. F. Werke in zwanzig Bänden. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970. [in German].
4. Radhakrishnan, S. Indian Philosophy. Vols. I–II. London: George Allen & Unwin Ltd., 1951. 684 p. [in English].
5. Radhakrishnan, S., Moore, C. A. (eds.). A Sourcebook in Indian Philosophy. Princeton: Princeton University Press, 1957. 683 p. [in English].
6. Morin, Edgar. The Lost Paradigm: Human Nature. Translated from French. New York: Peter Lang Publishing, 1998. 254 p. [in English].
7. Петрушенко В. Інтелект. Філософія: терміни і поняття: навчальний енциклопедичний словник. Львів : «Новий Світ-2000», 2020. С.164.
8. Словник іншомовних слів. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
9. Словник синонімів української мови: у 2-х т. К.: Наукова думка, 2001. Т.1. 1040 с. Т.2. 960 с.
10. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2-х т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 614 с.
11. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2-х т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т. 2. 406 с.
12. Feuerbach, L. (1839). Zur Kritik der Hegelschen Philosophie [On the Critique of Hegel's Philosophy]. In: Ludwig Feuerbachs gesammelte Werke. Hrsg. von W. Schuffenhauer. Berlin: Akademie-Verlag.
13. Хайдеггер М. Що таке філософія – питання філософії. 1993. № 8. С. 119-131.
14. Heidegger, Martin. (2018). "Was ist Metaphysik? Urfassung / What Is Metaphysics? Original Version." Translated by Ian Moore and Gregory Fried. Philosophy Today, Vol. 62, No. 3, pp. 733–751.
15. Хамітов Н. Інтелект. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2018. С.96-97.
16. Поняття інстинкту. Інстинкти і рефлексии. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/biolog/27316/>

REFERENCES:

1. Bruno, Giordano. (1902). Della causa, principio et uno. [Of the cause, principle and one]. 350. [in German].
2. Hegel, G. W. F. (2010). Science of Logic. Translated by George Di Giovanni. Cambridge: Cambridge University Press. 956. [in English].
3. Hegel, G. W. F. Werke in zwanzig Bänden. [Works in twenty volumes]. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970. [in German].
4. Radhakrishnan, S. (1951). Indian Philosophy. Vols. I–II. London: George Allen & Unwin Ltd. 684 p. [in English].
5. Radhakrishnan, S., Moore, C. A. (eds.). (1957). A Sourcebook in Indian Philosophy. Princeton: Princeton University Press. 683. [in English].
6. Morin, Edgar. (1998). The Lost Paradigm: Human Nature. 254. [in English].
7. Petrushenko, V. (2020). Intelekt. [Intelligence]. Filosofiia: terminy i poniattia. 164. [in Ukrainian].

8. Slovník inšomovnykh slov. (2000). [Dictionary of foreign words]. 680. [in Ukrainian].
9. Buriachok, A. A. ta in. (2001). Slovník synonymiv ukraïnskoi movy u 2-kh t. [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language in 2 volumes]. (Vol. 1). 960. [in Ukrainian].
10. Toinbi, A. (1995). Doslidzhennia istorii: u 2-kh t. [Historical research: in 2 volumes]. (Vol.1). (V, Shovkun, Trans.). 614. [in Ukrainian].
11. Toinbi, A. (1995). Doslidzhennia istorii: u 2-kh t. [Historical research: in 2 volumes]. (Vol.2). (V, Shovkun, Trans.). 406. [in Ukrainian].
12. Feuerbach, L. (1839). Zur Kritik der Hegelschen Philosophie [On the Critique of Hegel's Philosophy]. [in German].
13. Khaidehher, M. (1993). Shcho take filosofiia – pytannia filosofii. [What is philosophy – a question of philosophy]. 119-131. [in English].
14. Heidegger, Martin. (2018). "Was ist Metaphysik? Urfassung / What Is Metaphysics?. Philosophy Today, Vol. 62, No. 3. 733–751. [in English].
15. Khamitov, N. (2018). Intel'ekt. [Intelligence]. Filosofskyi slovník. Liudyna i svit. 2-he vydannia, vypravlene i dopovnene. 96-97. [in Ukrainian].
16. Poniattia instynktu. [The concept of instinct]. Instynkty i refleksy. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/biolog/27316/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 12.11.2025